

SART-KALMAKLAR VE DİLLERİ ÜZERİNE**ON THE SART-KALMAKS AND THEIR LANGUAGE****1. Sart-Kalmak Etnonimi (İç Adlandırma ve Dış Adlandırma)**

Moğol dilli bu topluluk için bilimsel çalışmalarda Sart-Kalmak etnonimi yanı sıra onları bugünkü Rusya Federasyonu Kalmuk Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Kalmuklardan ayırmak adına Issık-Göl Kalmakları, Karakol Kalmakları gibi isimlendirmeler kullanılır. Topluluk üyeleri ise kendilerini daha çok Sart-Kalmak olarak adlandırmaktan yanadır. Bununla birlikte iç adlandırma (endoethnonym) olarak Sart-Kalmaklar arasında Kalmak ve Kara Kalmak adları da bilinir. Ancak Çelpekli kaynak kişiler sonuncu etnonimin özellikle Börübaş sakinleri için geçerli olduğunu söylerken, kendilerini yalnızca Sart-Kalmak olarak tanımlamayı tercih ederler.

Jukovskaya'ya (1980: 157-165) göre Sart-Kalmakların tamamı XIX. yüzyılın sonuna kadar aslında Kara Kalmak olarak bilinirdi, Sart-Kalmak etnonimi ise o tarihten sonra yaygınlık kazandı. Mokeev bu görüşe karşılık Sart-Kalmak adının aynı etnik grup için çok daha önceleri Cungarlar tarafından da kullanıldığı iddiasındadır.¹ Bazı çalışmalarda, örneğin, Nanzatov ve M. M. Sodnompilova (2012a: 28-49; 2012b: 128-150) ve Buyar (2013: 819-831), Sart-Kalmakların kendilerini tanımlamak için ayrıca Ölot, Oyrat, Hotun Halmg (Hotun Halimag) gibi etnik adları kullandıkları iddia edilir, ancak görüştüğümüz kaynak kişilerin hiçbiri bunları teyit etmemişlerdir.²

Etnografik çalışmalarda, ki bu daha çok bugünkü Kalmuk kökenli araştırmacıların eserlerinde göze çarpmaktadır, Sart-Kalmaklar Kalmuk ulusunun bir parçası, onun bir etnografik kolu olarak gösterilir, halbuki görüştüğümüz kaynak kişiler her ne kadar Kalmuklarla ortaklıklarını kabul etse de, etnik açıdan kendilerini yine de onlardan ayrı olarak konumlandırmaktadırlar. Sart-Kalmakların büyük bir kısmı aynı zamanda kendilerini Kırgızların bir parçası olarak görmektedir. İlk bakışta bu topluluk üyeleri açısından konformist tutum gibi gözükse de, Karatayev ve Eraliyev'in de (2005: 259) belirttiği gibi Sart-Kalmakların günümüzde Kırgızlar içerisinde erimesi gerçekten de tamamlanma sürecine girmiş durumdadır. Kırgız şecere geleneğinde Sart-Kalmakların bir Kırgız boyu olarak gösterilmesi de bu bakımdan dikkat çekicidir.³

2. Din ve Kültür

¹ bk. <http://akipress.org/kghistory/news:13533>

² Bu hata aslında topluluk mensubu eğitimli kimselerin "tarihimizi, geçmişimizi biliyoruz" tavrından kaynaklanmaktadır.

³ Bununla ilgili olarak kaynak kişi İsmailov Turdubek'in aşağıda anlattıkları çarpıcıdır: Aralık 1943'te Alman ordusuyla işbirliği suçlamasıyla SSCB Yüksek Şurası kararıyla Kalmuk Özerk Sovyet Cumhuriyeti lağvedilmiş ve Kalmuklar başta Sibirya, Orta Asya, Altay olmak üzere ülkenin doğu bölgelerine tehcir edilmiştir. Bu karar Sovyetler döneminde resmî olarak Kalmuk kabul edildiği için Sart-Kalmakları da kapsamıştır, bu yüzden Sart-Kalmaklardan da çok sayıda kişi o dönem Sibirya'ya sürülmüştür. Kırgız Sovyet Cumhuriyeti resmi makamlarının Sart-Kalmakların Kalmuk değil, Kırgızların bir boyu olduğuna ikna etmeleri sonucu geri kalan Sart-Kalmak nüfusu tehirden kurtulmuş, gidenler de çok geçmeden hemen evlerine geri dönmüştür. Diğer yandan Kalmukların iade-i itibarı aynı kurumun ancak 17 Mart 1956 kararıyla sağlanmış, buna rağmen tehirci maruz kalan Kalmukların 1/3'i ise memleketine dönememiştir.

Sart-Kalmaklar Müslümandırlar. Tenişev (1976: 82-87; 1997: 67-72) onların İslam dinini Hokand Hanlığıyla olan savaşlar sırasında benimsediğini iddia eder, ancak onların İslamiyet'i kabulünü Mokeev ve Buyar (2013: 819-831) gibi araştırmacıların Aristov, Pellicot, Yunuscan Ali ve diğer uzmanların sözlerine dayanarak belirttiği gibi, genel olarak Oyrat, özel olarak ise Sart-Kalmakların bölgedeki Müslüman Türk halklarıyla çok sıkı temas ve münasebetleriyle açıklamak daha doğrudur.

Sart-Kalmakların etnik yapısı da onların bir taraftan Kırgız, diğer taraftan ise diğer Müslüman Türk boylarla iç içeliğini kanıtlar niteliktedir. Sart-Kalmak boyları arasında *Bayimbaaki* (Bayimbaahı) ve *Karabaatır* (Harvaatır) adlı iki büyük boy yanı sıra *Solto*, *Bugu*, *Sarıbağış*, *Cegider*, *Çerik*, *Monkuş* gibi çok sayıda Kırgız boyu da mevcuttur. Nanzatov ve M. M. Sodnompilova (2012b: 133) ayrıca *Satıbaldı* (*Sarıpaldı*), *Kerem*, *Karaköz*, *Kuykunuul*, *Örbendik*, *Çagan*, *Moolmamed* (<Moğol Muhammed), *Cilmamed*, *Becinşarip* (<Beijingli Şerif), *Tavantalha*, *Tavanhar*, *Carınurku*, *Çimid* gibi Uygur kökenli ve karışık boy veya klan adlarını da zikretmektedir.

Sart-Kalmaklar Karakol bölgesindeki Kırgızlara göre, komşu veya iç içe yaşadıkları diğer Müslüman halklara (Kırgız, Uygur, Dungan vd.) kıyasla daha dindardırlar. İslamiyet'in Sart-Kalmakların geleneksel dünya görüşüne ait sabit bir unsur olduğunu bu topluluğun üyelerinin diğer etnik grup mensuplarına kıyasla namaz kılma, oruç tutma, cami ziyareti gibi somut dinî faaliyetlerde göreceli olarak daha çok bulunmaları teyit etmektedir. Bu durum ayrıca dinin Kalmakların etnik kimliklerinin ana işaretleyicilerinden biri olduğunun da göstergesidir. Nanzatov ve M. M. Sodnompilova'nın (2012b: 137) belirttiğine göre Çelpek köyünde, kaynak kişilerin ifadesine göre, 1889'de inşa edilmiş olan cami bölgedeki en eski İslamî ibadet yeri olup, Sart-Kalmakların gerçek Müslüman olduklarının ayrıca somut bir kanıtıdır. Dikkat çeken başka bir husus da, bölgedeki Kırgızlara kıyasla Sart-Kalmak kişi adlarında İslamî kökenli olanların sayısı salt ağırlıkta olmasıdır.

3. Coğrafya ve Nüfus

Sart-Kalmaklar toplu olarak günümüzde Kırgızistan'ın Issık-Göl vilayeti, Aksuu rayonuna⁴ bağlı Taşkiya, Çelpek, Burmasuu ve Börübaş köylerinde yaşarlar. Bu etno-dinsel topluluk mensupları 'serpilmiş' olarak Kırgızistan'ın diğer bölgelerinde de ikamet eder, ancak söz konusu yerleşim birimleri dışında yaşayanların etnik kimliklerine bağlılığı zayıflamış veya tamamen kaybolmuştur. Mezkûr ilk üç köy vilayet merkezi olan Karakol'un güneybatısındadır ve sınırları şehirle bitişiktir. Karakol'un kenar mahalleleri de denilebilecek bu üç köy birlikte Çelpek *ayıl aymağ'*ni (bucağını) oluştururlar. Sonuncu köy ise şehrin kuzey tarafında olup, ondan 3-4 km uzaktadır. Bazı araştırmalarda aynı *rayon* sınırları içerisindeki Çerik, Keretegaş ve Sarıkamış köyleri sakinlerinin de *Ölöt* kökenli olduğu iddia edilir (örneğin bk. Nanzatov ve M. M. Sodnompilova (2012a: 130), ancak adı geçen köylerde bu topluluğa mensup aileler varsa da bunların sayısı ya çok az, ya da tamamen Kırgızlaşmış olmalıdırlar, zira hem Sart-Kalmaklar, hem de bölgedeki resmî kurum temsilcileri Kalmak yerleşim birimleri olarak yalnızca yukarıda saydığımız dört köyü belirtmişlerdir. Bu yüzden Sart-Kalmakların etnik çekirdeğinin Issık-Göl vilayeti Aksuu ilçesine bağlı Çelpek bucağı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

⁴ Türkiye'de ilçeye tekabül eden mülkî idari birimdir.

Sovyetler Birliği'nde 1926'da yapılan ilk nüfus sayımında Sart-Kalmaklar toplam sayısı 2793 olarak kaydedilmiştir. Sovyetlerin 1989 tarihli son nüfus sayımına göre ise bugünkü Kırgızistan sınırları içerisinde kendisini (Sart) Kalmak diye tanımlayanların sayısı toplam 5050 olarak geçmektedir.⁵

Bağımsız Kırgız Cumhuriyeti'nde 1999 nüfus sayımı verilerine göre toplam Sart-Kalmak nüfusu 5824 iken, 2009'da yapılan en son nüfus sayımında bu sayı 4176'ya inmiştir. Bunlardan 3801'i de Issık-Göl vilayetinde (679 kişi Karakol şehrinde, 171 kişi komşu Tüp rayonunda ve 2805 kişi de Aksuu rayonuna bağlı mezkûr köylerde) ikamet etmekteydiler.⁶ Karakol'da ikamet eden Sart-Kalmakların şehrin genel nüfusuna oranı % 1 iken, Tüp'de bu oran %0,3, Aksuu rayonunda ise %4,4'tür. Bununla birlikte bazı araştırmacılar resmi sayımların gerçek Sart-Kalmak nüfusunu yansıtmadığı görüşündedir. Örneğin, Namzatov - Sodnompilova (2012a: 130) bölgedeki Sart-Kalmak nüfusunun gerçekte 12-20 bin olduğu iddiasındadır, diğer yandan Türk araştırmacı Buyar'a (2013: 828) göre ise bu rakam 10-12 bin civarındadır. Ancak Çelpek bucağındaki toplam nüfusun yaklaşık 7 bin olduğunu ve Çelpek dâhil Sart-Kalmakların yaşadığı köylerin hiçbirinin etnik açıdan homojen olmadığını dikkate alırsak, resmi verilerin güvenilirliğinden şüphelenmenin yersiz olacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.⁷

4. Tarihi Arka Plan

Sart-Kalmaklar XVII-XVIII. yüzyıllarda Yedisu, Güney Sibiryaya, Cungarya ve Doğu Türkistan'a hâkim olan Cungar Hanlığını kuran Batı Moğol halklarından Oyratların *Ölöt (Ööld)* grubunun bir koludur. Tarihi kaynaklara göre Sart-Kalmaklar bugünkü Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde 1862-1869 yılları arasında meydana gelen Dungan isyanı sırasında diğer Müslüman halklarla birlikte Cungarya havzasından bugünkü Kırgızistan'ın Issık-Göl bölgesine göç etmişlerdir (bk. Burdukov 1935: 47-56). Bazı kaynaklar Sart-Kalmakların XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tekes ırmağı civarında (günümüzde Çin Cumhuriyeti Sincan-Uygur Özerk Bölgesi İli-Kazak Özerk İli'ne bağlı Tekes ilçesi) yaşadığını ve 1882'deki Çin-Rus sınır anlaşması sonucu yaşam alanları olan Habhakam ve Narıncol yörelerinin Ruslara geçmesiyle birlikte Rus sınırları içerisinde kaldığı ve bilahare bugün yaşadıkları topraklara göç ettiğini söyler.⁸

Araştırmacıların büyük bir kısmı Moğol dilli bu az sayılı topluluğun köken itibarıyla Batı Moğolları olan Oyratların bir kolu olduğu konusunda hemfikirdir, ancak Sart-Kalmakların dinî yönden esas kitleden farklı oluşu ve etnik bünyesinde çok sayıda Kırgız boy adları içermesi, onların etnik gelişiminin sanıldığı kadar basit olmadığına işaret etmektedir. Bu bakımdan Mokeev'in konuyla ilgili görüşü dikkate değerdir. Araştırmacı Sart-Kalmakların Müslüman olmalarını bir taraftan XVII-XVIII. yüzyıllarda Cungarya ahalisinin Türk soylu komşu Müslüman halkların belirli kesimiyle sıkı entegrasyonuna bağlarken, diğer taraftan da tarihî kaynaklar ışığında onların etnik çekirdeğini aslında dil yönüyle Moğollaşmış Müslüman Uygurların (Tarañçiler) oluşturduğunu ve bu topluluğun Cungarya sınırları içerisinde bulunan bazı Kırgız boylarını da zamanla bünyesine kattığını öne sürmektedir.⁹ Mokeev ayrıca Sart-Kalmakların bugünkü yaşadıkları coğrafyaya göç etmelerinin esas sebebinin onların

⁵ İlk nüfus sayımında (1926) Sart-Kalmaklar Kalmuklardan bağımsız olarak sayılmışlardır, ancak sonraki sayımlarda onlar, ağırlıklı olarak Rusya Federasyonu Kalmuk Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Kalmukların bir kolu kabul edilmiştir. Bu sayımlardaki Kırgız Sovyet Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Kalmukların sayısı gerçekte Sart-Kalmak sayısını gösterir denilebilir (http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=11).

⁶ bk. www.stat.kg

⁷ Sart-Kalmak nüfusundaki artışın durması ve gerilemesine yol açan temel etken aslında karışık evliliklerdir. Ziyaret ettiğimiz köylerde ailelerin hemen hemen tamamında eşlerden biri Kırgız'dı. Namzatov - Sodnompilova (2012a: 132) belki de bu yüzden Sart-Kalmakların üçte ikisi veya dörtte üçünün resmî olarak Kırgız olarak kaydedildiğini söylemektedir.

⁸ bk. <http://akipress.org/kghistory/news:13533>.

⁹ bk. <http://akipress.org/kghistory/news:13533>

kendileriyle Kırgızlar arasında eskiden beri var olan güçlü ve sıkı etno-kültürel münasebetler olduğu görüşündedir.

5. Ortografi

Burdukov'a atıf yaparak Sart-Kalmakların Issık-Göl'e ilk geldiklerinde Oyratların XVII. yüzyıldan günümüze kadar kullandığı *todo biçig* (*todorxoy üzüg*) yazısını bildiklerini iddia eden Tenişev (1976: 82-87), onların bu yazıyı 1940'lardan itibaren unutmaya başladıklarını, ayrıca günümüzde yazı dili olarak Kiril alfabesi temelinde oluşturulan ölçünlü Kalmukçayı kullandıklarını kaydeder. Gerçekte Sart-Kalmaklar arasında Zaya Pandita'nın icadı olan bu yazı sisteminin bilindiği şüphelidir. Görüştüğümüz kaynak kişiler söz konusu yazının Sart-Kalmaklar arasında bilinmediğini, olsa olsa Hazar Kalmukları aracılığıyla zamanında birkaç kişi tarafından öğrenilmiş olabileceğini belirtmişlerdir.¹⁰

Kaynak kişiler ayrıca Sart-Kalmaklar arasında yazı dili olarak ölçünlü Kalmukçanın da kullanılmadığını, Sart-Kalmakça veya Kalmukça eğitim veren okul olmadığı için yazışmalarında hep Kırgızcanın veya Rusçanın kullanıldığını ifade etmişlerdir.

Sart-Kalmakçanın yazısı yoktur. 1994-1996 yılları arasında Çelpek orta öğretim okulunda Kalmuk Özerk Cumhuriyeti'nden gelen üç gönüllü öğretmenin kişisel çabalarıyla Kalmukça seçmeli ders olarak okutulmuş, ancak bir taraftan öğretmenlerin karşılaştığı sorunlar, diğer taraftan ise öğrenciler arasında yeterli isteğin olmayışı söz konusu girişimi amacına ulaştırmamıştır. Diğer yandan Sart-Kalmakların Kalmuk Özerk Cumhuriyeti'ne dil öğrenmek için öğrenci gönderme girişimi de aynı nedenlerle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

6. Dil

Sovyetler Birliğinin 1989 yılına ait son nüfus sayımına göre ana dilini bilen Sart-Kalmakların sayısı 387 olarak kaydedilmiştir. Bağımsız Kırgız Cumhuriyeti'nde yapılan nüfus sayımında böyle bir bilgi yer almadığından günümüzde kaç kişinin Sart-Kalmakça bildiğini bilinmemektedir. Kaynak kişilerden 1938 doğumlu Cumabay Omorov (Goko) aktif ve pasif olarak bu dili konuşanların sayısını yaklaşık 150 kişi olarak tahmin etmektedir. 1934 doğumlu diğer bir kaynak kişi Turdubek İsmailov ise Sart-Kalmakçayı iyi derecede konuşanların sayısının kişisel gözlemlerine dayanarak ancak 40-50 kişi olduğu görüşündedir. Bunlardan büyük çoğunluğunun yaşı 80 ve üstüdür. Kendisine göre 60 yaş üstü aktif konuşur sayısı 7-8 kişiyi dahi geçmez.

Sart-Kalmakça günlük hayatta kullanılmaz. Topluluğun etnik çekirdeğini oluşturan Çelpek bucağına bağlı köylerde Sart-Kalmakların aile içi iletişim dili Kırgızcadır. Kaynak kişi Erkingül Kasımbayeva'ya (Turdubek İsmailov'un eşi) göre Sart-Kalmakçayı iyi konuşanlar da günlük hayatlarında bu dili nadiren kullanırlar. Dil çoğunlukla eşler veya dili bilenler arasında gizli dil işlevinde kullanılır. Sart-Kalmakçayı çok iyi konuşan Cumabay Omorov, örneğin, bu dili yalnızca kardeşiyle konuşurken kullandığını belirtmiştir, zira dediğine göre kendisi ve kardeşi aile içerisinde yalnızca ana dillerinde konuşan büyükanne ve büyük babasının evinde büyümüşlerdir. Hayatının tamamı Çelpek köyünde geçen kaynak kişinin kişisel gözlemlerine göre Sart-Kalmakça 1960'lara kadar köy sakinleri tarafından az veya çok kullanılıyordu, ancak bu tarihten sonra dil aile içi iletişim işlevini tamamen Kırgızca lehine terk etmiştir. Kaynak kişilerden edindiğimiz bilgilere göre Sart-Kalmakçanın kullanım alanı eskiden de

¹⁰ *Todo biçig* yazısı Kalmuklar aydınları tarafından 1924'e kadar kullanılmıştır. Bu tarihten itibaren Kalmukça için önce Kiril, ardından 1930-1938 arası Latin, sonrasında ise yine Kiril alfabesi temelinde yeni yazı geliştirilmiştir (bk. Purbeyev 74).

yaygın değildi. Turdubek İsmailov'un ana dili kullanımıyla ilgili yaptığı gözlem ve söyleşilere göre Sart-Kalmakça II. Dünya Savaşı yıllarına kadar nüfusun ancak %20'si tarafından kullanılmaktaydı. Bu bilgi ana dilini bilen 80 yaş ve üstü grubundan hiçbirinin ana dillerini doğrudan anne babasından değil, büyük anne ve büyük babasından öğrendiklerini söylemeleriyle tutarlıdır. 80 yaş ve üstü grubunda ana dillerini bilmeyen topluluk üyeleri olduğunu ve onların anne babalarının da yalnızca Kırgızca konuştukları bilgisini dikkate aldığımızda Sart-Kalmakçanın henüz 1930'larda bile kullanım alanının çok dar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum Sart-Kalmakçanın aslında 3-4 nesildir topluluğun ana kitlesi tarafından kullanılmadığı anlamına gelmektedir.

1943 ve sonrasında Kalmukların Volga Almanları, Kırım Tatarları ve Kuzey Kafkasya halklarıyla birlikte maruz kaldıkları tehcir ve bunun doğurduğu olumsuzluklar Sart-Kalmakları da etkilediği için topluluk Kırgız kimliğini çok daha benimsemiş, bu da dillerini daha fazla unutmalarına yol açmıştır.

Sosyo-ekonomik açıdan aktif kabul edilen 60 ve altı yaş gruplarında Sart-Kalmakça konuşanlar ya hiç yoktur, ya da çok az kimse pasif dil bilgisine sahiptir. Alan araştırması sırasında bu yaş gruplarından Sart-Kalmakça bilene tarafımızca rastlanmamıştır.

a. Sart-Kalmakçanın Moğol dilleri içinde yeri

İzole bir dil değişkesi olan Sart-Kalmakça ilgili çalışma çok azdır. Bu dile odaklı çalışmalar olarak ancak E. Tenişev (1976: 82-87; 1997: 67-72), D. A. Pavlov (1990) ve N. N. Ubuşayev'in (2008: 43-47) eserleri zikredilebilir. Sart-Kalmakça dil verileri ayrıca diğer Moğol dilleriyle ilgili karşılaştırmalı olarak J. Ş. Dondukov (1972: 21-25; 1973: 166-172) ve D. A. Suseyeva'nın (1973: 42-43) çalışmalarında yer almıştır.

Sart-Kalmakçanın Moğol dilleri içerisindeki konumuyla ilgili olarak ilk görüş bildiren bu dili bilim dünyasına ilk olarak tanıtan Tenişev olmuştur. Araştırmacıya göre Sart-Kalmakça şüphesiz Batı Moğol dillerinden olan Kalmukçanın bir ağızıdır. 1990'da *Karakol Kalmakları ve dilleri* (Хар ьолын хальмгүд болн теднэ келн) başlıklı bir çalışma hazırlayan ünlü Kalmuk dilcisi Pavlov'a göre ise Sart-Kalmakça Torgut Kalmuklarının Çaatan (Tsaatan) alt ağızıyla birlikte değerlendirilmelidir. Aynı görüşü diğer bir Kalmuk dilci Ubuşayev (2008: 43-47) de desteklemekle birlikte, Kalmuk ağızlarıyla ilgili tezinde Torgut, Derbet, Buzav ağızlarıyla birlikte 'Karakol Kalmaklarının' dilini Kalmukçanın dördüncü ağızlar grubu olarak zikreder. Bläsing (2003: 229) de Sart-Kalmakçayı Kalmukçanın bir ağızı olarak kabul eder. Diğer yandan Birtalan'a (2003: 211) göre ise Sart-Kalmukça bir Oyrat ağızıdır. Yine Birtalan'ın görüşüne dayanan UNESCO 'Tehlikedeki Dünya Dilleri Atlası'na göre de Sart-Kalmakça yalnızca 280 bin konuşuru kalan Oyratçanın bir değişkesidir.

Aslında Kalmuklarla Oyratlar XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar Cungarya havzasında (bugünkü Çin Cumhuriyeti Sincan-Uygur Özerk Bölgesinin kuzey illeri) yaşayan etnik ve lengüistik açıdan ortak olan kavimlerdir. Torgut, Dörbet, Ölot ve Hoşut şeklinde dört ana boydan ağırlıklı olarak ilk ilki 1616'da Cungarya'dan Hazar'ın batı kıyılarına göç etmek durumunda kalmış ve bugünkü Kalmukları oluşturmuşlardır, buna karşılık geride kalan boylar bugünkü Sincan Oyratları olarak şekillenmiştir (Bläsing 2003: 229). Batı Moğolcası da diyebileceğimiz Kalmuk ve Oyrat dillerinin ancak XVII. yüzyıldan itibaren birbirinden bağımsız gelişmeye başladığını dikkate aldığımızda bu diller ve onlara bağlı ağızlarla ilgili durumu aslında bir lehçe sürekliliği (*dialect continuum*) olarak tanımlamak daha doğrudur. Nitekim lengüistik kaynaklarda Kalmuk-Oyrat dili veya Kalmuk-Oyratça gibi tanımların kullanılması bu görüşü desteklemektedir (örneğin bk. Bitkeyeva 2008: 47-57). Bununla birlikte her

Kalmuk-Oyrat boyunun geçmişten günümüze tarihî, etnik, sosyolengüistik gibi çeşitli etkenler doğrultusunda gelişen kendine özgü ağız özelliklerinin olduğunun da unutulmaması gerekir (bk. Ubuşayev 2008). Üstelik Mokeev'e¹¹ göre bu dil Sart-Kalmaklar tarafından dil kayması (*language shift*) sonucu edinilmiştir. Bu durumda Sart-Kalmakçayı da söz konusu Kalmuk-Oyrat zinciri içerisinde bağımsız bir değişke olarak görmek daha doğru olur. Nitekim Suseyeva (1973: 42-43) da Sart-Kalmakların XVII-XVIII. yüzyıllardaki Kalmuk halkının, ardından da XX. yüzyılda Kalmuk ulusunun oluşumunda herhangi bir rol oynamamalarından dolayı haklı olarak onların dilinin de Kalmukçanın bir ağızı olarak değerlendirmenin doğru olamayacağını söyler. Bu tarihî gerekçeyi aslında farklı etnik bilinç gibi sosyolojik, karşılıklı anlaşılabilirlik seviyesinin düşüklüğü, ortak yazı dilinin olmayışı gibi sosyolengüistik etkenler de desteklemektedir.

Dil verilerine baktığımızda da Pavlov'un Sart-Kalmakçayı günümüzde Kalmuk Özerk Cumhuriyeti Lagan ve Yaşkul ilçeleri ile yer yer Rusya Federasyonu Astrahan vilayetine bağlı Liman ve İkryanin ilçelerinde konuşulan Çaatan alt ağızına dâhil etmesi görüşünün temelinde aslında sonuncunun ilki gibi diğer Kalmuk ağızlarına kıyasla fonetik ve morfolojik açıdan daha muhafazakâr görünüme sahip olması gerçeği yatmaktadır. Bu iki değişkeyi birleştiren başlıca ortak fonetik ayırıcı özellik önseste patlayıcı-sızıcı /ts/ ünsüzü yerine arkaik olan /ç/ ünsüzünün kullanılmasıdır, örneğin: SK. *çasin*, ÇAğz. *çasin*, ÖK. *tsasn*, Oyr. *tsasan* ~ *tsasun* 'kar' vd. Bu iki değişke için ortak olan özellik olarak bir de çok heceli sözcüklerle ilgili olarak ölçünlü Kalmukçada görülen ikinci ve müteakip hecelerde ünlü düşmesinin geçerli olmamasını, ayrıca dudak uyumunun varlığını örnek gösterebiliriz, örneğin: SK. *çever*, ÇAğz. *çever*, ÖK. *tsevr* 'temiz', SK. *kürgüy*, ÖK. *kürgn* 'damat', ÇAğz. *bürü*, ÖK. *xachr*, *buru* 'yanlış' vd. Ancak bu fonetik özellikler Sart-Kalmakçada düzenli iken, Çaatan ağızında tutarsızdır. Sart-Kalmakça ile Torgut ağızına ait bir alt ağız olan Çaatanca arasındaki fonetik ve morfolojik farklılıkları da dikkate aldığımızda, klasik Oyrat yazı dilinde de kaydedilen ve bir arkaik Oyrat-Kalmukça olarak niteleyebileceğimiz yukarıdaki fonetik ortaklıkların aslında her iki değişkede de birbirinden bağımsız olarak korunmuş olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Sart-Kalmakça ile ilgili elimizdeki sınırlı dil malzemesini ölçünlü Kalmukça ve Oyratçanın klasik yazı şekliyle konuşma dilindeki eşdeğerleriyle karşılaştırdığımızda söz konusu dilin Oyrat-Kalmuk lehçe zincirinde bağımsız bir değişke olarak değerlendirilmesinin haklı olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Örneğin: SK. *aaççı*, ÖK. *aç*, Oyr. *açi* 'torun', SK. *axu*, ÖK. *ködlmş*, Oyr. *ahuu/ahuy* 'iş', SK. *bahlır*, ÖK. *bahlur*, Oyr. *bahluur/bahaluur* 'gırtlak', SK. *çasin*, ÖK. *tsasn*, Oyr. *tsasan/tsasun* 'kar', SK. *çever*, ÖK. *tsevr*, Oyr. *tsever/tseber* 'temiz', SK. *eçxe*, ÖK. *etsk*, Oyr. *etsege* 'baba', SK. *eqe*, ÖK. *ek*, Oyr. *eqe* 'ana', SK. *köçö* (< Kırg. *köçö* < Far. *kûçe*), ÖK. *uul'nts* (< Ru. *ulitsa*) 'sokak', SK. *kömüşkö*, ÖK. *tsox*, Oyr. *tsoxo* 'şakak', SK. *kutku*, ÖK. *utx*, Oyr. *utaha/utuha* 'bıçak', SK. *kümün*, ÖK. *kün/kümn*, Oyr. *kümen/kümün* 'insan', SK. *kürgüy*, ÖK. *kürgn*, Oyr. *kürgen* 'damat', SK. *kürüm*, ÖK. *xürm*, Oyr. *xürem/xurim* 'düğün', SK. *möngön*, ÖK. (*tsahan*) *möngn*, Oyr. *möngen/möngün* 'gümüş', SK. *mörün*, ÖK. *mörn*, Oyr. *mören/morin* 'at', SK. *neeneg*, ÖK. *narsn*, Oyr. *narsan* 'çam ağacı', SK. *nüdün*, ÖK. *nüdn*, Oyr. *nüden/nidün* 'göz', SK. *nüür*, ÖK. *nür*, Oyr. *nüür* 'yüz', SK. *öörçö*, ÖK. *çec/kökn*, Oyr. *örçi/öröçi* 'göğüs', SK. *öpqö* (< Kırg. *öpkö*), ÖK. *ooşq*, Oyr. *ooşgi/ooşki* 'akciğer', SK. *şidin*, ÖK. *şüdn*, Oyr. *şüden/şüdün* 'diş', SK. *tooson*, ÖK. *toosn*, Oyr. *tooson* 'toz', SK. *toson*, ÖK. *tosn*, Oyr. *toson* 'yağ', SK. *toy*, ÖK. *tol*, Oyr. *tol/toli* 'ayna', SK. *urul*, ÖK. *amn*, Oyr. *aman* 'ağız', SK. *usna*, ÖK. *usn*, Oyr.

¹¹ <http://akipress.org/kghistory/news:13533>

usan/usun 'su', SK. *uul*, ÖK. *uul*, Oyr. *uula* 'dağ', SK. *üvül*, ÖK. *üvl*, Oyr. *üvel/übül kış*, SK. *soyun*, ÖK. *soñn*, Oyr. *soñin/sonin* 'ilginç' vd.

Zamir ve sayılardaki durum genellikle ortaktır, buna rağmen örneklerdeki fonetik farklılıklar dikkat çekicidir. Örneğin; SK. *bi*, ÖK. *bi*, Oyr. *bi* 'ben', SK. *çi*, ÖK. *çi*, Oyr. *çi/çii* 'sen', SK. *teri*, ÖK. *ter*, Oyr. *tere/ter* 'o', SK. *bidin*, ÖK. *bidn/madn*, Oyr. *bidan/bid/maanr* 'biz', SK: *ta, taadın*, ÖK. *ta, tadn, taanr*, Oyr. *ta/taa* 'siz', SK. *teden*, ÖK. *edn, tedn*, Oyr. *tede/ted* 'onlar', SK. *bi biyim* (*biyn* 'boy, beden'), ÖK. *evrən, biyn*, Oyr. *öbör, eber, öböröön, eberen, eberyeen* 'kendi(m)', SK. *ən*, ÖK. *en*, Oyr. *ən* 'bu', SK. *teri*, ÖK. *ter*, Oyr. *tere* 'o, şu' vd.; SK. *neegn*, ÖK. *negn*, Oyr. *nig(n)/neg(n)* 'bir', SK. *xoyır*, ÖK. *xoyr*, Oyr. *xoyr* 'iki', SK. *ğurvu*, ÖK. *xurvn*, Oyr. *ghurw(n)* 'üç', SK. *dörve*, ÖK. *dörvn*, Oyr. *dörw(n)* 'dört', SK. *taavi*, ÖK. *tavn*, Oyr. *taw(n)* 'beş', SK. *zırğa*, ÖK. *zurxan*, Oyr. *zurgha(n)* 'altı', SK. *doola*, ÖK. *dolan*, Oyr. *dola(n)* 'yedi', SK. *nəami*, ÖK. *nəamn*, Oyr. *nəam(n)* 'sekiz', SK. *yeese*, ÖK. *yisi*, Oyr. *yüs(n)* 'dokuz', SK. *arvı*, ÖK. *arvn*, Oyr. *arw(n)* 'on', SK. *arvı neegn*, ÖK. *arvn negn*, Oyr. *arwn neg(n)* 'on bir', SK. *xööre*, ÖK. *xörn*, Oyr. *xör(n)* 'yirmi', SK. *ğuççu*, ÖK. *xuçn*, Oyr. *ghuc(n)* 'otuz', SK. *döçöö*, ÖK. *döçn*, Oyr. *döc(n)* 'kırk', SK. *təve*, ÖK. *təvn*, Oyr. *təw(n)* 'elli', SK. *ciire*, ÖK. *cirn*, Oyr. *cir(n)* 'altmış', SK. *daalı*, ÖK. *daln*, Oyr. *dal(n)* 'yetmiş', SK. *naayı*, ÖK. *nayn*, Oyr. *nay(n)* 'seksen', SK. *yeere*, ÖK. *yirn*, Oyr. *yir(n)* 'doksan', SK. *zu*, ÖK. *zun*, Oyr. *zuu(n)* 'yüz', SK. *mıñğı*, ÖK. *miñxi*, Oyr. *minggh(n)* 'bin' vd.

b. Sart-Kalmakçanın Diyalektolojisi

İzole ve çok az konuşurlu bir dil olan Sart-Kalmakçanın ağızları yoktur.

c. Ses Bilgisi

Ünlüler

Sart-Kalmakçada temelde /a/, /ə/, /e/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ şeklinde 8 kısa ve /a:/, /ə:/, /e:/, /i:/, /o:/, /ö:/, /u:/, /ü:/ şeklinde 8 uzun, toplam 16 ünlü vardır (Tenişev 1997: 68).

Örneğin: *mañna* 'alın', *nəřn* 'ince', *gesən* 'bağırsak', *nurhun* 'sırt', *zürkün* 'kalp', *çimgən* 'ilic', *çoxu* 'şakak', *meemə* 'meme, göğüs', *boorsoq* 'bişi, çörek', vd.

Sart-Kalmakçada ayrıca /ı/ ünlüsü de var, ancak anlam ayırıcı özelliği olmayıp, /i/'nin bir alofonudur. Örneğin: *aaççı* 'torun, yeğen', *taavi* 'beş', *tarvıs* 'karpuz', vd.

İlk hece dışındaki hecelerdeki kısa ünlüler diğer Moğol dillerinin aksine korunur veya bir dar ünlüye dönüşerek süre bakımından kısalır. Örneğin: SK. *çasın*, ÖK. *tsasn*, Oyr. *tsasan/tsasun* 'kar'; SK. *kümün*, ÖK. *kün/kümn*, Oyr. *kümen/kümün* 'insan', SK. *kürüm*, ÖK. *xürm*, Oyr. *xürem/xurim* 'düğün', SK. *möñgön*, ÖK. *(tsahan) möñgn*, Oyr. *möñgen/möñgün* 'gümüş' vd.

Sonses durumundaki ünlüler korunur veya kısalır. Örneğin: SK. *eçxe* ~ *eçqə*, krş. ÖK. *etsk*, Oyr. *etsege* 'baba', SK. *eqe*, krş. ÖK. *ek*, Oyr. *eqe* 'ana', SK. *axă*, krş. ÖK. *ax*, Oyr. *axa* 'ağabey' vd.

Sart-Kalmakçada diğer Moğol dillerinde olduğu bu dillere özgü ünlü uyumu vardır. Buna göre bir sözcükte ancak /a/, /o/, /u/ şeklinde kalın veya /e/, /ə/, /ö/, /ü/ şeklinde ince ünlüler bulunabilir, /i/ ve değişkeleri ise nötr ünlü değerinde olup, söz konusu ünlülerin tamamıyla bir araya gelebilir. Örneğin: *buluñ* 'köşe', *buxu* 'ark, kanal', *xora* 'ağıl', *xaşa* 'çit', *nüdün* 'göz', *(xarä) örüg* 'erik', *övsün* 'ot', vd.

Sart-Kalmakçada ayrıca ünlülerde dudak uyumu da görülür. Örneğin: *döçöö* 'kırk', *kümün* 'insan' vd. Oyratçada da var olan bu ünlü özelliği, bugünkü Kalmukçada kaybolmuştur.

Ünsüzler

Sart-Kalmakçada /b/, /m/, /v/, /f/, /d/, /t/, /z/, /j/, /c/, /ɬ/, /ç/, /ts/, /n/, /l/, /r/, /y/, /g/, /ğ/, /k/, /q/, /h/, /x/ ve /ŋ/ şeklinde 24 ünsüz vardır (Tenişev 1997: 68-69). Bunlardan patlayıcı-sızıcı /ts/ ünsüzü Kalmukçanın aksine yalnızca Rusçadan girmiş sözcüklerde kullanılır.

d. Biçim Bilgisi

İsmin hal kategorisi

Hal		Sonsesi ünsüz olanlar	Sonsesi ünlü olanlar	Sonsesi /n/ olanlar
Yalın	+∅	har 'kol'	ze 'yeğen'	mörün 'at'
İlgi	+in/+ən; +nA, +A	harin 'kolun'	ze:gin 'yeğenin'	mörnə 'atın'
Yönelme- bulunma	+tä	hartä 'kola, kolda'	ze:dë 'yeğene, yeğende'	mörndë 'ata, atta'
Yükleme	+Gx	hargi 'kolu'	ze:gë 'yeğeni'	mörüngü 'atı'
Çıkma	+A:sä	hara:sä 'koldan	ze:ge:së 'yeğenden'	mörnə:së 'attan'
Vasıta	+Ar	harar 'kolla'	ze:ger 'yeğenle'	mörər 'atla'
Sahiplik	+tA	harta 'kollu'	ze:tə 'yeğenli'	mörtə 'atlı'

Sart-Kalmakçada çokluk +d, +Ud, +çUd, +när ve +mXs ekleriyle yapılır. Kalmukçadaki çokluk ekleri +d, +Ud, +çUd, +mUd, +nr, Oyratçada ise bu ekler +s, +d, +nAr, +nogoud şeklindedir. Örneğin: *mörün* – *mördüd* 'atlar', *emçë* – *emçënër* 'hekimler', *har* – *har+mıs* 'kollar', *uul* – *uulmıs* 'dağlar' vd.

Sart-Kalmakçadaki şahıs zamirleri şunlardır: *bi* 'ben', *çi* 'sen', *teri* 'o', *bidin* 'biz', *ta*, *taadin* 'siz', *tedin* 'onlar'. Sart-Kalmakçadaki dönüşlülük zamiri ise diğer Moğol dilleri gibidir, örneğin *bi biyim* (*biyn* 'boy, beden') 'kendim'. İşaret zamirleri olarak da *ən* 'bu' ve *teri* 'o, şu' kullanılır.

Filde zaman çekimi

Şahıs	Şimdiki zaman	Geçmiş zaman	Gelecek zaman
Bi 'ben'	yomnav 'gidiyorum'	yovlav 'gittim	yovhov 'gideceğim
Çi 'sen'	yomnaç 'gidiyorsun'	yovlaç 'gittin	yovhiç 'gideceksin'
Teri 'o'	yomna 'gidiyor'	yovla 'gitti'	yovhi 'gidecek'
Bidin 'biz'	yomnaydn 'gidiyoruz'	yovlaydn 'gittik'	yovhuydn 'gideceğiz'
Taadin 'siz'	yomnat 'gidiyorsunuz	yovlat 'gittiniz'	yovhit 'gideceksiniz'
Tedin 'onlar'	yomna 'gidiyorlar'	yovla 'gittiler	yovhi 'gidecekler'

f. Özgün Örnek Metin ve Türkiye Türkçesine Çevirisi

Mendü. Sən mendü! 'Merhaba!'

Amır sən bəəni? 'Nasılsınız?'

Biytin yamăr bəntü? 'Keyfiniz nasıl?'

Yamăr irvütə? 'Nasıl geldiniz?' (Yolculuk iyi geçti mi?)

Sən xonbutu? 'İyi uyudunuz mu?'

Mendə boluyu? 'Sağlığınız nasıl?'

Mendə bəətn. Sən mendə bəətn. 'Sağlılıkla gidiniz!'

Kaynakça

- Alimbayeva, A. B. (1966). K voprosu o sblijeniya narodov Kirgizii. *Trudyaşeisya Kirgizii v borbe za stroitelstvo sotsializma i kommunizma*. Frunze: İlim. s. 207-212.
- Birtalan, A. (2003). Oirat. *The Mongolic Languages* (ed. J. Janhunen). London-New York: Routledge. s. 210-228.
- Bläsing, U. (2003). Kalmuck. *The Mongolic Languages* (ed. J. Janhunen). London-New York: Routledge. s. 229-247.
- Bitkeyeva, A. N. (2007). Ethnic language identity and the present day Oirad-Kalmyks. *Altai Hakpo. The Altaic Society of Korea*. Seoul. S.17, s. 139-153.
- Bitkeyeva, A. N. (2008). Language of the Oirad-Kalmyks: past and present. *Mongolian studies. Festschrift Dr. Krueger*. Bloomington: Indiana University Press. S. 29, s. 47-57.
- Burdukov, A. V. (1935) Karakolskiye kalmiki. *Sovetskaya Etnografya*. S. VI, s. 47-56.
- Buyar C. (2013). Kirgizistan'da bir etnik grup: Sart Kalmaklar. *Turkish Studies. International Periodical for the languages, literature and history of Turkic or Turkish*. S. 8-9, s. 819-831. (http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1920089622_056BuyarCengiz-819-831.pdf)
- Dondukov, U. Ş. (1972). O nekotarih yazikovih osobennostyah issik-kulskih kalmikov (v sravnitelnom osveşçenii s kirgizskimi i buryatskimi yazıkami. *Problemi altaistiki i mongolovedeniya*. (Tezisi dokladov i soobşçeniy Vsesoyuznoy konferentsii). Elista. s. 21-25.
- Dondukov, U. Ş. (1973). Nekotoriye yazikoviye osobennosti govora issik-kulskih sart-kalmikov (oyratov) v sravnitelnom osveşçenii s mongolskimi i kirgizskim yazıkami. *Olon ulsun mongolç erdemtniy II ih hural*. I. Ulaanbaatar. s. 166-172.
- Gagarin, A. D.; Meller, T. (1928). Sart Kalmaki, *Severnaya Aziya. Obşçestvenno-nauçniy jurnal. Obşçestvo izuçeniya Urala. Sibiri i Dalnego Vostoka*. Moskva. S. 5-6 (23-24), s. 186-188.
- Jukovskaya, N. L. (1980). İssik-kulskiye kalmaki (sart-kalmaki). *Etniçeskiye protsessi u natsionalnih grup Sredney Azii i Kazahstana*. Moskva: Nauka. s. 157-165.
- Karatayev, O.; Eraliyev, S. (2005). *Kırgız entografyası boyunca sözdük*. Bişkek: Biyiktik.
- Muniyeva, B. D. vd. (1977). *Halmg-Ors tol. Kalmitsko-Russkiy slovar*. Moskva: Russkiy yazık.
- Nanzatov, B.; Sodnompilova, M. M. (2012a). Sart-kalmaki v sovremennom Kirgizstane. *Kulturnoye naslediye narodov Tsentralnoy Azii*. Ulan-Ude. S. 3, s. 28-49.
- Nanzatov, B.; Sodnompilova, M. M. (2012b). Karakolskiye sart-kalmaki: Poleviye oçerki. *Tartaria Magna. Studia Turkica Mongolica Tibetica Manchurica Sibirica Russica et cetera*. S. 2, s. 128-150.
- Pavlov, D. A. (1990). *Karakolskiye kalmiki i ih yazık. Uçebnoye posobiye*. Elista: İzdatelstvo Kalmitского Gosudarstvennogo Universiteta.
- Suseyeva, D. A. (1973). K probleme sootnoşeniy kalmitskogo yazıka i kalmitskih dialektov. *Soveşçaniye po obşçim voprosam dialektologii. istorii yazıka. Tezisi dokladov i soobşçeniy* (Erevan, 2-5 oktyabrya 1973). Moskva. s. 42-43.
- Ramstedt, G. J. (1935). *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Somfai-Kara, D. (2012). Sart-Kalmyk – Kalmyks of Ysyk-Köl (Karakol, Kirghizstan). *Oirad and Kalmyk Linguistic Essays* (ed. Birtalan, A.). Budapest: Elte Eötvös Kiado. s. 197-210.

Tenişev, E. R. (1976). O yazıke kalmıkov İssık-kulya. *Voprosı yazıkoznaniya*. S. 1, s. 82-87.

Tenişev, E. R. (1997). Yazık ıssık-kulskih kalmıkov. *Yazıki mira. Mongolskiye yazıki. Tunguso-mançjurksiye yazıki. Yaponskiy yazık. Koreyskiy yazık*. Moskva: İndrik. s. 67-73.

Todayeva, B. H. (2001). Şincəñə Öörd kelnə tol. Slovar yazıka Oyratov Sindzyana. Elista: Kalmitzkoye knijnoye izdatelstvo.

Ubuşayev, N. N. (2008). Osobennosti yazıka karakolskih kalmıkov. *Nauçnaya mısıl Kavkaza*. Rostov-na-Donu. S. 4/2, s. 43-47.

İnternet Kaynakları

<http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/index.php>

http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=11

<http://akipress.org/kg/history/news:13533>

www.stat.kg

Kaynak Kişiler

1. Aysakulova Nuripa, 1927 doğumlu, Burma-Suu köyü
2. İsmailov Turdubek, 1934 doğumlu, Çelpek köyü, Bayımbaahı boyu
3. Erkingül Kasımbayeva 1941 doğumlu, Çelpek köyü, Çağaan boyu (İsmailov Turdubek'in eşi)
4. Omorov Cumabay (Goko), 1938 doğumlu, Çelpek köyü, Karabaatır boyu